

VÄÄRTUSLIK FONEETIKARAAMAT

Arvo Eek. Eesti keele foneetika I. Tallinna Tehnikaülikool. Küberneetika Instituut. Tallinn: Tallinna Tehnikaülikooli Kirjastus, 2008. 192 lk.

Kauaoodatud raamat eesti keele foneetikast jõudis viimaks pärale. Raamat kujutab endast kokkuvõtet ja aruannet autori elutööst. Ning moodustab senistest suurima varasalve eesti keele vokaalide kohta käivatest andmetest. Raamatu teises osas on oodata samasuguseid andmeid konsonantide kohta ning kolmas osa – mis mõlemad loodetavasti varsti ilmuvad – on pühendatud eesti keele prosodia käsitlusele.

Käesolevas köites antakse kõigepealt lühike ülevaade foneetika ja fonoloogia üldmõistetest. Kokkuvõtlikult kirjeldatakse kõneorganeid ning hääldusprotsessi. Lühidalt mainitakse ka akustikat (lk 38–40). Pikemalt kirjeldatakse vokaalide artikulatsiooni: huulte ja keele asendeid nende produtseerimisel (lk 64–76). Vokaalide akustikast ning tajumisest antakse samuti ülevaade (lk 76–95). Sellele järgneb eesti keele monoftongide ja nende esinemise kirjeldus niihästi kirjakeeles kui ka murretes (lk 95–122) ning diftongide ja nende esinemise kirjeldus kirjakeeles ja murretes (lk 122–151). Koartikulatsioonile, eriti nasalisatsioonile, on pühendatud teksti viimane osa (lk 152–172). Sellele järgneb kirjanduse loetelu (lk 173–192). Indeks puudub, aga loodetavasti lisatakse see raamatu kolmanda osa lõppu.

Nagu juba mainitud, sisaldab raamat rohkesti väga vajalikke ja huvitavaid andmeid, millel on kindlasti jääv väärtus. Kõige originaalsem on autori kontseptsioon tajuruumist ning sellel mõistel põhinev analüüs eesti vokaalidest (lk 83–91). On üldiselt teada, et mõnede vokaalide kirjeldamisel ei anna kahe esimese formandi sagedused õiget

pilti vokaalide suhetest üksteisega, nii et kolmanda formandi sagedust peab arvesse võtma näiteks /i-ü/ ja /e-ö/ eristamise puhul (probleemi illustreerib väga hästi joonis 2.15). Autor (tsiteeritud artiklite järgi otsustades koostöös Einar Meistriga) on arvutanud eesti vokaalide positsioonid erinevatel interpretatsioonidel põhinevates tajuruumides, on viinud läbi tajuteste ning esitanud tagajärjed ülevaatlikult ja veenvalt.

Retsensioon pole retsensioon, kui ta ei sisalda kriitikat. Ning retsenseerija vaatenurgast on raamatu puuduseks teatud tasakaalutus. Raamat püüab korraga täita mitu ülesannet: pakkuda eesti foneetika uurimise ajalugu, anda elementaarne sissejuhatus foneetikasse (ning isegi lingvistikasse), esitada autori teoreetilisi seisukohti ning polemiseerida teiste uurijatega, ning muidugi koguda kokku paljudes varem avaldatud artiklites esitatud andmed ja resultaadid. Mõnele teemale on antud palju rohkem ruumi kui mõnele teisele; mõni peatükk paistab olevat adresseeritud spetsialistile, teine täiesti algajale. Esineb ka kordamisi, millest on raske hoiduda varem eraldi ilmunud artiklite kombineerimisel. Raamatu tagakaanelt leiame, et raamat on mõeldud eesti keelt õppivatele üliõpilastele, aga ka neile, kes tegelevad logopeedia ning kõnetehnoloogiaga – ja teistelegi asjahuvilistele. Võib-olla on sissejuhatus mõeldud just nende lugejate tarvis.

Suurim probleem minu meelest on kõneakustika väga pealiskaudne kirjeldus (lk 38–40). Kuigi lk 27 esitatakse joonis (1.8), mis kujutab kõnetrakti, pole kuskil täpsustatud, mismoodi kõnetrakti kuju realiseerub formandistruktuuris. Tsiteerin lk 38: „Formantideks nimetatakse kõnetrakti resonantsiõnnetes häälikuspektri võimendunud sage-

dusribasid (mis koosnevad kõrihääle võimendunud osatoonidest). [...] Formandi sageduseks nimetatakse võimendunud sagedusriba tugevaima osatooni sagedust.” Aga resonantsid on kõnetrakti omadus, olenemata sellest, millise põhitooniga häälikut produtseeritakse; formandi väärtus ei pruugi täpselt kokku langeda ühegi ülemtooniga, ning vokaale on võimalik ka sosistades hääldada. Bibliograafias on küll viide Gunnar Fanti klassikalisele teosele „Acoustic Theory of Speech Production” (1960), aga seda ei mainita, et kõnetrakt toimib filtrina, ning tekst ei kõnele midagi trakti kuju ning sellest olenevate resonantside vahekorra kohta.

Hiljem (näiteks lk 76) defineerib autor küll formante „kõnetrakti resonantsiõõntes võimendunud akustilise energia” piirkondadena, aga mina ei leidnud raamatust seletust, miks näiteks kõrgete vokaalide spektris on esimene selline piirkond 300 hertsi ümbruses ning miks /ü/ puhul on kolmas formant palju madalam kui /i/ puhul. Võib-olla autor lihtsalt oletab, et lugejad seda juba teavad. Igatahes kasutab autor akustilise analüüsi meetodeid igati usaldataval kujul, nii et probleem paistab olevat lihtsalt kommunikatsioon.

Kriitiline lugeja leiab alati midagi, mille üle nuriseda. Näiteks on tabelites esinevad keskmised väärtused esitatud ühe hertsi või ühe millisekundi täpsusega. Autor teab kahtlemata, et sellise täpsusega mõõta on võimatu ning et ükski kõneleja ei produtseeri sama häälikut kaks korda täpselt samal kujul. Pealegi pole kahe erineva kõneleja kõnetraktid kunagi täpselt ühe suuruse ega kujuga, nii et kahe kõneleja produtseeritud sama vokaali formandid ei ole akustiliselt identsed. Ning ühehertsilised ning ühemillisekundilised vahed on nagunii allpool tajupiiri, rääkimata sellest, et foneemide tajumine toimub kategooriate kaupa. Teatud

määral üldistamine pakuks võib-olla selgema pildi. Oleks tahtnud näha keskmiste väärtuste kõrval ka statistilisi standardhälbeid.

Üks nähtus, kus minu interpretatsioon erineb autori omast, on küsimus sellest, kas pikad vokaalid koosnevad kahe identse foneemi järjendist (on topeltvokaalid) või mitte. Autor pühen-dab sellele suhteliselt palju ruumi (lk 54–58) ning jõuab lõpuks järeldusele, et pikk vokaal on topeltvokaal, kahe identse vokaali järjend, sellal kui dif-tong on kahe kvaliteedilt erineva vokaali järjend. Võin ehk kasutada võimalust selgitada, miks mind see lahendus ei rahulda.

Minu arvates on see lahendus liiga eksklusiivselt segmenditasemega seotud. Kvantiteet pole ainult segmendi omadus, vaid on osa suprasegmentaalsest hierarhiast. Kontrastiivselt lühike vokaal esineb eesti keeles kõnetakti rõhulises esimeses silbis; aga kontrasti juurde kuulub ka fakt, et esimeses vältes kahe silbilise kõnetakti teise silbi vokaal on poolpikk. Eesti keeles pole sõnu, mis koosneksid ühepikkustest lühikestest silpidest; samuti ei ole sõnu, mis koosneksid traditsiooniliselt teiseks välteks nimetatud silpidest. Sõnad koosnevad kõnetaktidest (või jal-gadest); rõhulisele silbile peab järgnema rõhutu teine silp, ning selle teise silbi pikkus muutub koos esimese silbi pikkuse muutumisega, ainult vastassuunas (sõna võib koosneda ühest või mit-mest kolmandas vältes olevast silbist, aga selle põhjuseks on keeleajalooline fakt – kolmandas vältes silp vastab ajalooliselt kahe silbilisele kõnetaktile).

Kui pikka vokaali käsitleda kahe vokaali järjendina, siis võiks küsida, kas ülipikk vokaal on kolme vokaali järjend või on kumbki vokaal poolteise vokaali pikkusega? Ning võib-olla on siis esimeses vältes sõna teises silbis poolteist vokaali? Ja kolmandas vältes sõna teise silbi pikkus oleks pool vokaal-

li? Kuna see on lühem kui teises vältes sõna teise vokaali pikkus, siis oleks see ehk kolmandik vokaali? Või on eesti keeles vähemalt 39 vokaalifoneemi – üheksa esmavärtlise sõna rõhulises esimeses silbis, üheksa teisevärtlise sõna esimeses silbis, üheksa kolmandavärtlise sõna esimeses silbis, neli või viis esmavärtlise sõna teises silbis, neli või viis teisevärtlise sõna teises silbis, neli või viis kolmandavärtlise sõna teises silbis... Minu meelest oleme juba absurdsuseni jõudnud. Muidugi on igal häälikul teatav foneetiline kestus, aga kvantiteeti kui fonoloogilist süsteemi ei saa kirjeldada segmendi tasemega piirdudes. Opositsioon realiseerub kõnetakti tasemel.

Tõele au andes kasutab autor vokaali defineerimisel silbi mõistet ning konsonantide kirjeldamisel lubab kõnelda geminaatidest, mis muidugi eeldab silpide olemasolu. Siinkirjutaja ootab erilise huviga lubatud kolmandat köidet, milles autor esitab oma vaated sõna- ja lauseprosoodia kohta.

Ülal esitatud kriitika ei muuda fakti, et raamat sisaldab tõepoolest palju väga väärtuslikku. Autor on endale kindlustanud väärika koha eesti foneetika uurimise ajaloos.

ILSE LEHISTE